

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ІСМАЇЛОВ РОВШАН РАГІМ ОГЛІ

УДК 342.71

**ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права Бакинського державного університету ім. М.Е.Расул-заде Міністерства освіти Азербайджанської Республіки.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Алескеров Мургуз Наджаф огли,
Міллі Меджліс Азербайджанської Республіки,
Бакинський державний університет ім. М.Е.Расул-заде,
Голова Міллі Меджліса Азербайджанської Республіки,
завідувач кафедри конституційного права
Бакинського державного університету ім. М.Е.Расул-заде

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України
Погорілко Віктор Федорович,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу конституційного права
і місцевого самоврядування

кандидат юридичних наук, доцент
Крилов Юрій Васильович,
Українська академія зв'язку
Державного комітету інформатизації та зв'язку України,
професор кафедри політології

Провідна установа Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка,
кафедра конституційного та адміністративного права,
м. Київ

Захист відбудеться “ 23 ” червня 2000 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії (65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії (65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2)

Автореферат розісланий “ 22 ” травня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільно-політичні події останнього часу - розпад СРСР, проголошення незалежності колишніми союзними республіками, демократичні перетворення у зазначених державах — обумовили необхідність подолання псевдонаукових штампів і стереотипів, які залишилися від адміністративно-командної системи, деідеологізації громадської думки, формування нової правової свідомості. Переосмислення старих поглядів, що панували в радянській правовій науці, диктується потребами формування громадянського суспільства і правової держави.

У цьому аспекті особливого значення набуває проблема взаємовідносин людини з суспільством і державою, пошуку найбільш оптимальних форм їхньої взаємодії. Тому одним з пріоритетних напрямів юридичних досліджень у сучасному Азербайджані має стати комплексне вивчення різних проблем прав людини. В умовах посттоталітаризму це є можливим при переході від системоцентристського до персоноцентристського підходу у відносинах між індивідом і державою.

Проблемі відносин індивіда і держави в правовій науці приділялася велика увага. Зокрема, це питання досліджувалося у працях таких вчених, як: М.Н.Алескеров, З.А.Аскеров, В.Баякі, В.Я.Бойцов, Ю.Р.Боярс, Я.Броунлі, Р.Брубакер, П.Вайс, М.В.Вітрук, В.М.Гессен, Л.Г.Гусейнов, Р.Доннер, Р.І.Кулік, А.Макаров, О.О.Миронов, А.В.Міцкевич, М.Ф.Орзіх, В.Ф.Погорілко, П.М.Рабінович, В.М.Сафронов, Г.І.Тункін, Дж.Чен, С.В.Черніченко, М.А.Шафір, В.С.Шевцов та ін.

Особливо важливим уявляється дослідження взаємних відносин громадянина з державою, характер яких безпосередньо залежить від наявності або відсутності громадянства. У Конституції Азербайджану 1995 р. цей інститут вперше в історії вітчизняного конституційного розвитку дістав широке втілення. В Основному Законі дається юридичне визначення громадянства, закріплюються право на громадянство та його гарантії. Ці положення повинні знайти своє обґрунтування в національній концепції громадянства, бо її конституційні основи мають специфічні риси.

Актуальність даного дослідження пов'язана й з тим, що громадянство не тільки істотно впливає на долю індивідів. Воно, являючись важливим свідченням суверенітету держав, завжди було предметом їхньої особливої зацікавленості. Проте, вирішуючи різні проблеми громадянства, необхідно виходити з визнання громадянства як інституту, що ґрунтується на рівних і взаємних відносинах між державою та особою і враховує інтереси обох сторін. Остання теза має особливе значення для молодих держав, що виникли на теренах колишнього СРСР. У кожній з них діють свої закони про громадянство. В Азербайджані Закон про громадянство було прийнято у 1998 р., і дослідження цього найновішого вітчизняного Закону має важливе значення для національної

правової науки. При цьому важливо розглянути Закон в аспекті відповідності його до Конституції та міжнародно-правових норм.

Загальновідомо, що інститут громадянства має і внутрідержавне і міжнародне значення. Тому як наукова проблема громадянство має розглядатися комплексно, враховуючи вимоги як національного, так і міжнародного права. Це є особливо актуальним у зв'язку з визнанням у Конституції Азербайджанської Республіки (ст. 151) ратифікованих міжнародних договорів пріоритетними у системі законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено на основі широко використовуваних наукових методів, таких, як системно-структурний, формально юридичний (догматичний), порівняльний, історичний. Це дало можливість зробити певний внесок у науково-дослідницьку діяльність кафедри конституційного права БДУ ім. М.Е. Расул-заде, яка проводиться згідно з Державною програмою щодо забезпечення прав людини, затвердженою Указом Президента Азербайджанської Республіки від 18 червня 1998 р.

Мета і задачі дослідження. Мета даної роботи полягає в комплексному всебічному дослідженні конституційно-правових проблем громадянства Азербайджанської Республіки. Для її досягнення дисертант сконцентрував свої зусилля на вирішенні наступних завдань:

- * зробити аналіз різних наукових визначень громадянства, виявити його природу, порівняти юридичне визначення громадянства, закріплене в Конституції Азербайджанської Республіки, з науковим;

- * розкрити зміст інституту громадянства в міжнародному праві та показати його вплив на внутрідержавне громадянство;

- * визначити місце і нормативно-правове значення системи принципів громадянства Азербайджанської Республіки, виробити рекомендації про їх практичне застосування;

- * проаналізувати підстави і способи набуття і припинення громадянства Азербайджанської Республіки;

- * на основі проведеного дослідження сформулювати рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення законодавства про громадянство Азербайджанської Республіки.

Наукова новизна одержаних результатів. Погоджуючись з тим, що різні аспекти громадянства тією чи іншою мірою знайшли своє відбиття і певний розвиток у науковій літературі, необхідно відзначити, що дана робота є першим комплексним науковим дослідженням інституту громадянства в Азербайджанській Республіці. В дисертації, з урахуванням міжнародно-правового поняття громадянства, здійснена спроба визначення поняття і природи громадянства, його співвідношення з конституційним визначенням цього явища. У дисертації аналізується система принципів громадянства Азербайджанської Республіки, виявляється їхня роль і призначення.

Особлива увага приділяється порядку набуття і припинення громадянства Азербайджанської Республіки.

Наукова новизна знаходить своє відбиття в наступних положеннях, які виносяться на захист:

- * положення про необхідність розмежування внутрідержавного і міжнародно-правового поняття громадянства;

- * висновок про те, що принцип “право на громадянство” означає не тільки право на філіацію, але і, за певних обставин, право на натуралізацію;

- * висновок про те, що законодавче закріплення пільгової натуралізації не суперечить принципу рівного громадянства;

- * положення про необхідність уточнення передбаченого п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону про громадянство Азербайджанської Республіки порядку визнання громадянства;

- * висновок про недоцільність абсолютного використання *jus soli* в законодавстві про громадянство і відповідності до Конституції Азербайджанської Республіки його обмеженого застосування;

- * висновок про те, що діюча регламентація порядку виходу з громадянства в зв'язку з невиконанням особою майнових зобов'язань створює передумови для свавільного позбавлення громадян права на зміну громадянства Азербайджанської Республіки.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і рекомендації, які містяться в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані при вдосконаленні законодавства Азербайджанської Республіки, у правозастосувальній діяльності, при імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, у процесі подальшого розвитку теорії громадянства, при викладанні відповідних навчальних курсів і підготовці навчальних посібників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права БДУ ім. М.Е. Расул-заде, у Бірмінгемському університеті під час наукового стажування. Здобувач брав участь і виступав з науковими доповідями і повідомленнями на тему дисертаційного дослідження на семінарах: “Роль судової влади у правовій державі” (Баку, 1996), “Права людини в конституційному і міжнародному праві” (Будапешт, 1996), на науково-практичних конференціях: “Азербайджан і сучасний світ” (Баку, 1998), “Правова реформа в Азербайджані: шляхи реалізації” (Баку, 1999).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у сьомі наукових роботах (п'яті статтях у наукових журналах, двох тезах). Статті опубліковані в наукових виданнях, що входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України і ВАК Азербайджану.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 178 сторінок. Список використаних джерел містить 235 найменувань на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються її мета і завдання, формулюється наукова новизна роботи, виділяються її методологія, теоретична основа, викладаються основні положення, які виносяться на захист.

Розділ перший “Поняття громадянства Азербайджанської Республіки” складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1. “Проблема термінології в інституті громадянства” присвячений аналізу проблеми різноманітності термінів (громадянство, підданство, державна належність), які визначають громадянство. Термін “підданство”, який має феодальне походження, зберігається в деяких монархіях. У тих з них, де принципи правової держави знайшли своє реальне втілення в конституціях, повністю стерта відмінність у змісті понять підданства і громадянства.

Крім того, у ряді країн застосовується поняття “nationality” (державна належність). Поряд з ним звичайно існує й поняття “citizen” (громадянин). Причому всі громадяни володіють державною належністю, але не навпаки. Таке становище існує або існувало у всіх державах, які мали колонії. Проте досвід деяких держав Латинської Америки показує можливість наявності такої різноманітності термінів у країнах, що ніколи не мали колоній. У них поняття громадянства ототожнюється з володінням всією повнотою політичних прав, яких особа може бути позбавлена внаслідок покарання, в результаті чого вона втрачає статус громадянина, зберігаючи державну належність.

В Азербайджані традиційно застосовується термін “громадянство”. Тільки в період з 1918 по 1919 рік використовувався термін “підданство”. Але вже у першому законі про громадянство Азербайджанської Республіки від 11 серпня 1919 р. для всього населення республіки встановлювалась єдина назва - громадянин Азербайджанської Республіки.

У нині чинному законодавстві про громадянство Азербайджану послідовно реалізується конституційний принцип рівності між громадянами, і немає будь-яких підстав для існування у внутрішньому законодавстві декількох понять, що визначають громадянство.

У **підрозділі 1.2.** “Конституційні основи поняття і природи громадянства Азербайджанської Республіки на сучасному етапі” досліджується проблема поняття громадянства у його співвідношенні з юридичним визначенням зазначеної категорії, втіленим у ст. 52 Конституції Азербайджанської Республіки. Визначення поняття громадянства залишається одним з найскладніших, не до кінця вивчених питань у науці конституційного права. Незважаючи на

помітний прогрес у цій справі, і до цього часу не вироблено єдиної думки. В основному можна виділити три групи поглядів.

По-перше, громадянство розглядається як належність особи до держави. Його треба розуміти не буквально, а як членство індивіда в державно-правовому союзі, коли перший володіє певними правами і обов'язками стосовно держави. Даний висновок ґрунтується на теорії про трьохелементну структуру держави, яка складається з території, населення та організації публічної влади. Негативне ставлення до названої теорії, яке висловлювалося в радянській юридичній літературі, зведення поняття держави тільки до апарату публічної влади призвело до того, що держава, по суті, розпоряджалася станом своїх громадян, які фактично, належали їй. Тому деякі автори (М.А.Шафір) щодо цього заперечують формулу “належність особи до держави”. Але сучасна держава, визнаючи індивіда своїм громадянином, встановлюючи, чи належить він до даного державно-правового союзу, чи ні, пов'язана правом.

По-друге, громадянство - це і правовий зв'язок. Сучасне прочитання поняття громадянства спирається на двосторонній зв'язок людини і держави, що має взаємний характер. Його найважливішими властивостями є стійкість і ефективність. При цьому саме стійкий зв'язок, а не постійний або безперервний, бо вказівка на постійний характер правового зв'язку може наштовхнути на припущення, що вона є абсолютною й її припинення з ініціативи особи, якщо і допускається державою, то у винятково рідких випадках.

У громадянстві також присутні політичний і соціальний аспекти. Під ними слід розуміти належність особи до політичного союзу і до населення держави, її традицій і культури. Доказом цього служить наявність у громадян політичних прав і наявність у законодавстві ряду країн, у тому числі й Азербайджану, такої умови натуралізації, як знання державної мови країни майбутнім громадянином.

По-третє, громадянство розглядається як правовідносини. Уявляється, що це загальні правовідносини. Їхнім змістом є весь комплекс взаємних прав і обов'язків особи і держави, а підставами виникнення - факти визнання державою особи своїм громадянином, яке тягне за собою виникнення між ними стійкого правового зв'язку (правовідносини громадянства), що виявляється у сукупності взаємних прав і обов'язків.

Отже, громадянство – це основане на соціальній і політичній належності та обмежене правом визнання державою особи своїм громадянином, що тягне виникнення між ними стійкого правового зв'язку (правовідносини громадянства), який виражається у сукупності взаємних прав і обов'язків. Виходячи з цього, слід визнати, що визначення громадянства, сформульоване в Конституції Азербайджанської Республіки в цілому правильно відбиває поняття і природу громадянства. При

цьому слід вважати, що юридичні визначення, на відміну від наукових, є більш конкретними, оскільки вони покликані розкрити саму суть явища.

У **підрозділі 1.3.** “Зміст громадянства у міжнародному праві” особлива увага приділяється міжнародно-правовому поняттю громадянства. Радянська юридична наука заперечувала існування самостійного міжнародно-правового поняття громадянства (державної належності). Причина цього полягає в негативному ставленні багатьох радянських вчених до теорії примату міжнародного права над національним. Проте для ефективного застосування концепції громадянства в міжнародно-правовому розумінні необхідна наявність суттєвого обмеження влади окремих держав у питанні державної належності осіб у цілях міжнародного права. До числа таких випадків належить відсутність внутрідержавного законодавства про громадянство і поділ населення ряду держав на категорії.

Необхідно розрізняти внутрідержавне і міжнародно-правове громадянство в зв'язку з незбігом змісту цих понять. Зміст останнього полягає в належності особи до держави, на основі якої остання має право здійснювати дипломатичний захист своїх громадян і зобов'язана перед ними та іншими державами безперешкодно допускати їх на свою територію.

Розділ другий “Принципи громадянства Азербайджанської Республіки” складається з двох підрозділів.

Підрозділ 2.1. “Поняття і нормативно-правове значення принципів громадянства” акцентує увагу на важливості законодавчого закріплення чіткої системи принципів громадянства.

Аналіз принципів громадянства обумовлений їх роллю у правозастосувальній діяльності та необхідністю нового прочитання деяких з них. На думку більшості колишніх радянських юристів, застосування принципів права ставало можливим тільки після їх законодавчого закріплення. Така позиція є надто нормативною. Правозастосовнику має бути надано свободу вибору конкретного принципу при вирішенні справи незалежно від включення даного принципу в закон. Разом з тим необхідно вважати, що в Азербайджані ще остаточно не склалася правова система і не сформовано незалежний і кваліфікований новий судовий корпус. Вихід убачається в такому: у закони, у тому числі в закон про громадянство, має бути включена своя система принципів. Це відверне хаос у правозастосувальній діяльності, якого побоюється ряд вчених. З іншого боку, практика свободи розсуду суду щодо застосування правових принципів, закріплених у законодавстві, як і тих, що не включені до нього, дозволяючи вирішити справу справедливо, об'єктивно і розумно, відповідає принципу незалежності судової влади.

Принципи громадянства мають бути виділені в окремий розділ - “Основні принципи громадянства” або систематизовані у відповідній статті Закону про громадянство Азербайджанської Республіки 1998 р. Але система принципів громадянства не повинна мати

закритий характер, як щось визначене раз і назавжди. Тому в назву цього розділу (статті) необхідно включити термін “основні принципи”, показуючи цим, що сьогодні ці принципи є найбільш суттєвими. Але з часом практика може висунути інші, які доповнять даний розділ Закону.

На жаль, законодавець, формулюючи в Законі 1998 р. принципи громадянства, повторив практику минулих років, коли вони формулювалися безсистемно, виражаючи найбільш загальні поняття, які мали розпливчастий характер. І хоч у цілому перший розділ Закону не викликає серйозних заперечень, на нашу думку, до нього варто було б включити окремий розділ, спеціально присвячений основним принципам громадянства, а також усунути дублювання в Законі ряду положень Конституції Азербайджану.

Підрозділ 2.2. присвячений детальному аналізу принципів громадянства Азербайджанської Республіки.

Серед принципів громадянства одним з найважливіших є принцип суверенітету. Його вплив на громадянство є безумовним, бо він нерозривно пов’язаний з державністю, і відсутність закону про громадянство не означає відсутності самого громадянства. Регламентація різних аспектів громадянства є суверенним правом держав. Але це право не має абсолютного значення. Свобода держави самостійно вирішувати питання свого громадянства обмежена її міжнародно-правовими зобов’язаннями і суверенітетом інших держав. Крім того, у зв’язку із зростаючою роллю проблеми прав людини в житті сучасних держав, останні, визначаючи умови набуття і втрати громадянства, мають додержуватися загальноновизнаних стандартів прав людини. Відбиття принципу суверенітету в законодавстві закріплюється шляхом вказівки на пріоритет міжнародного права, яке включає договірне і звичаєве право. У цьому розумінні посилання тільки на міжнародні договори, яке міститься в ст. 26 Закону про громадянство Азербайджану, є недостатнім: необхідно згадати і норми, і загальноновизнані міжнародно-правові принципи, які регламентують громадянство.

Іншим важливим принципом громадянства є власне принцип права на громадянство. Це означає не тільки право на філіацію, але й на натуралізацію. Якщо звернутися до тексту ст. 52 Конституції Азербайджану, то можна припустити, що право на громадянство мають лише особи, які набули його за народженням. Але загальновідомо, і це знайшло свій вияв у Законі про громадянство, що іншою важливою підставою набуття громадянства є натуралізація. Тому бажано було би зробити в Конституції вказівку на положення, ідентичне ст. 15(1) Загальної Декларації прав людини. Проте аналіз норм Закону, присвячених набуттю громадянства, дає можливість дійти висновку, що держава не має права відмовити в клопотанні про натуралізацію у разі додержання всіх її умов. Азербайджан також пов’язаний зобов’язаннями, що впливають з Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про права дитини і Конвенції про скорочення

безгромадянства. У них гарантується право на державну належність відповідно кожній дитині, неповнолітньому і дорослому апатридові.

З правом на громадянство пов'язане право особи не бути його позбавленим. Даний принцип закріплений у Конституції Азербайджану. Причому в ній йдеться, мабуть, про позбавлення громадянства як покарання, як правило, за політичне інакомислення, яке, на відміну від аналогічного положення в Загальній Декларації прав людини, не допускається за жодних обставин.

Позбавлення громадянства не дає індивіду можливості брати повноцінну участь у політичному житті країни, призводить до негативного явища - безгромадянства. Скорочення випадків безгромадянства є самостійним принципом громадянства. Хоча він прямо не зазначається в Загальних положеннях Закону про громадянство Азербайджанської Республіки, його можна вивести з інших його статей і міжнародних зобов'язань Азербайджану, де передбачено здійснення законодавчих заходів щодо запобігання випадкам безгромадянства. Це забезпечується конституційною заборonoю позбавляти громадянства. Виникнення безгромадянства за народженням в принципі є неможливим у Азербайджані, оскільки будь-яка особа, народжена на території цієї держави, набуває її громадянство. Положення Закону про громадянство передбачають, що одруження в жодному разі не впливає на громадянство чоловіка та жінки. Випадки безгромадянства також будуть скорочуватися за наявності в законодавстві пільгових умов натуралізації для апатридів. На жаль, даний момент не відбитий у Законі. Уявляється, що п'ятирічний ценз осілості, який передує зверненню з клопотанням про набуття громадянства, стосовно осіб без громадянства необхідно скоротити вдвічі.

Наступним принципом громадянства є принцип винятковості громадянства. Він найяскравіше виявляється в конституційних нормах, які забороняють громадянам Азербайджану, що мають ще одне громадянство, виставляти себе кандидатами в депутати і президенти. Біпатризм, будучи аномалією, має негативні наслідки як для особистості, так і для держави. Попередження і усунення його негативних наслідків найефективніше здійснюється шляхом укладання відповідних міжнародних угод. Тому Азербайджану необхідно приєднатися до Факультативного Протоколу про набуття державної належності до Віденської конвенції про дипломатичні зносини і Європейської конвенції про скорочення випадків належності до кількох держав. Але і на внутрідержавному рівні існує можливість вжити ряд заходів, спрямованих на скорочення подвійного громадянства. Проте законодавче закріплення винятковості громадянства спрямоване лише на невизнання біпатризму за вітчизняними громадянами, але не розглядається як основа для задіяння внутрідержавних способів скорочення багатогромадянства. Вже у самому формулюванні принципу говориться, що його дія обмежується здійсненням Президентом своїх повноважень згідно з п. 32 ст. 109 Конституції Азербайджану. Якщо зробити загальний аналіз ст. 10 Закону про громадянство, в якій викладається

аналізований принцип, то можна дійти висновку, що тут мається на увазі надання Президентом громадянам іноземної держави громадянства Азербайджанської Республіки. Але це є вирішення главою держави питань громадянства. Тому в Законі необхідно було послатися на п. 20 вищенаведеної статті Конституції, який присвячений цим аспектам. Ця невідповідність має бути усунута. Надання іноземним громадянам вітчизняного громадянства повинно мати характер виняткового заходу і поширюватися на осіб, що мають або особливі заслуги перед Азербайджаном, або етнічно з ним пов'язані. У будь-якому разі необхідно брати до уваги суверенітет інших держав. Абсолютне застосування в законодавстві права ґрунту свідчить, що Закон фактично сприяє збільшенню випадків біпатризму.

Важливим принципом громадянства є принцип рівного громадянства. Держава гарантує рівність громадянства Азербайджанської Республіки незалежно від підстав його набуття. Цей момент має принциповий характер, бо згідно з законодавством ряду країн проводиться диференціація у правах між народженими і натуралізованими громадянами. Зазначений принцип безпосередньо впливає на законодавче регулювання різних аспектів набуття громадянства. Громадянство, будучи відносинами між фізичною особою і державою, засноване на факті соціального зв'язку. Тому держава, визначаючи умови натуралізації, виходить з того, наскільки ті чи інші особи більше за інших пов'язані з народом даної держави спільністю (подібністю) мови, культури, історії тощо. Тобто є повністю припустимим, щоб в законодавстві для певної категорії осіб були встановлені полегшені умови натуралізації за умови, якщо такі відмінності є розумними, об'єктивними і пропорційними меті. Однак принцип рівності спеціально закріплено і в ч. 1 ст. 14 Закону про громадянство, де говориться, що надання громадянства Азербайджанської Республіки здійснюється незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних та інших переконань.

У цій самій статті передбачено, що особа, яка порушує клопотання про набуття громадянства, має подати документ, який підтверджує, що вона володіє державною мовою Азербайджанської Республіки. Її знання є найважливішою умовою ефективної участі громадян у політичному житті країни. Ця умова натуралізації в жодному разі не є дискримінацією. Вона є розумною, об'єктивною, пропорційною поставленій меті: меті держави переконатися в наявності дійсно реального зв'язку між особою, яка подає клопотання про громадянство, і державою. Проте дискримінація може статися в процесі застосування цих норм. Одним з виявів принципу рівності є особлива регламентація в Конституції Азербайджану рівноправності чоловіка і жінки. Стосовно до громадянства ця рівність має специфічне значення і виявляється в тому, що згідно з ст. 52 Конституції при визначенні громадянства дітей громадянство батьків має рівне значення.

Закріплення ідеї рівності чоловіків і жінок на міжнародному і національному рівнях привело до появи у системі принципів громадянства ще одного принципу - незмінності громадянства при укладенні або розірванні шлюбу. Даний принцип втілений у Конвенції про громадянство одруженої жінки і в ст. 7 Закону про громадянство Азербайджанської Республіки. На відміну від Конвенції, у Законі гарантується незмінність громадянства при укладанні та розірванні шлюбу і чоловікам і жінкам.

Наступним принципом громадянства є принцип єдності сім'ї. Тепер він розглядається не як автоматичне додержання жінкою громадянства чоловіка. Йдеться про врахування інтересів сім'ї, її об'єднанні при вирішенні питань громадянства. Компетентний державний орган, вирішуючи питання громадянства, зобов'язаний брати до уваги важливість возз'єднання сім'ї. В Азербайджані дане положення додержується, але лише в частині, яка стосується надання громадянства дітям. Тобто вітчизняне законодавство керується положенням - неповнолітні діти слідують громадянству своїх батьків і прирівняних до них осіб. Ці питання регулюються нормами, які містяться у четвертій главі Закону про громадянство. Враховуючи важливість цих аспектів громадянства, доцільно включити до Закону аналізований принцип як самостійний.

На відміну від цього, принцип незмінності громадянства під час проживання громадян Азербайджану в межах іноземної держави втілений у ст. 8 Закону. Він ґрунтується на стійкому характері зв'язку між особою і державою. Тобто власне проживання за кордоном не тягне за собою припинення відносин громадянства. Аналогічне положення існувало і в Законі про громадянство Азербайджанської РСР 1990 р. У ньому зберігалася можливість втрати громадянства внаслідок того, що громадянин, який постійно мешкав за кордоном, не ставав на консульський облік без поважних причин протягом 5 років. У новому Законі відсутній такий спосіб припинення громадянства, що дозволяє вважати, що громадянство Азербайджанської Республіки не може бути припинено наслідок проживання його громадян в іноземній державі. У такому трактуванні аналізований принцип має абсолютний характер, з чим не можна погодитися. Громадянство - це не лише стійкий зв'язок, але й реальний, фактичний зв'язок особи з державою. Тому, якщо реальність такого зв'язку втрачається, то повинно припинитися і саме громадянство.

Багато авторів зазначають такий принцип громадянства, як надання дипломатичного захисту громадянину з боку його держави, неможливість його вигнання за межі своєї держави і видачі іноземній державі. Зазначений принцип втілений у ч. 2 ст. 52 Конституції і ст. 9 Закону про громадянство. Стосовно видачі своїх громадян іноземній державі необхідно відзначити, що Конституція Азербайджану не допускає "ні за будь-яких обставин" видачу своїх громадян іноземній державі. Такий імперативний характер викладу може викликати думку, що Азербайджан позбавляє себе можливості брати участь у співробітництві в галузі міжнародної боротьби із злочинністю.

Проте такі побоювання є зайвими, оскільки застосовується загальний принцип міжнародного кримінального права *aut dedere aut judicare*.

Серцевину правового масиву, регулюючого громадянство, становлять норми, присвячені набуттю і втраті громадянства. Їм присвячено **розділ третій** дисертації “Конституційно-правове регулювання набуття та припинення громадянства”, який складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 3.1.** “Способи набуття громадянства Азербайджанської Республіки” досліджується порядок набуття громадянства Азербайджану, містяться рекомендації щодо вдосконалення законодавства.

Способи набуття громадянства необхідно ділити на основні, похідні від них і виняткові. До першої групи відноситься набуття громадянства за народженням; набуття громадянства шляхом натуралізації. До другої групи - набуття дітьми громадянства своїх батьків і внаслідок усиновлення, а також реінтеграція. До третьої - оптація і трансферт, здійснювані на основі міжнародних договорів. Саме така форма класифікації підстав виникнення громадянства закріплена у ст. 11 Закону про громадянство Азербайджану. В юридичній літературі останнім часом як спосіб набуття громадянства дедалі частіше називають його визнання. Між визнанням і набуттям громадянства існує багато спільного. Але це не дає жодних підстав вважати, що визнання є однією з основ набуття громадянства. Визнанням громадянства визначається коло осіб, які є громадянами держави на момент набрання Законом чинності, а набуття громадянства звернуто в майбутнє.

До Закону 1998 р. було включено п. 5 ст. 5, згідно з яким громадянами країни є біженці, які проживали на території Азербайджанської Республіки в період з 1 січня 1988 р. по 1 січня 1992 р. Відсутність такого положення призвела би до того, що значна частина населення, що проживає в державі й тісно з нею пов’язана, була би вирваною з суспільно-політичного життя країни. Щодо більшості громадян застосовано нульовий варіант, коли громадянами держави визнаються всі особи, які постійно проживають в Азербайджані. Такий підхід є єдино правильним при вирішенні питання про належність до держави у складних випадках правонаступництва.

Дещо невдало зазначено момент, з якого особи визнаються громадянами Азербайджанської Республіки. В Законі зазначається дата набрання ним чинності. Таке становище було б сприйнятливим, якби прийняття Закону так не затягнулося. Тому більше відповідало інтересом громадян і держави введення в Закон положення про визнання осіб громадянами з моменту здобуття Азербайджаном незалежності. Застосування тут принципу ретроактивності є виправданим, бо поліпшується становище громадян. Відповідна зміна Закону є необхідною і в інтересах осіб, які внаслідок різних причин виїхали за межі Азербайджану на постійне місце проживання в інші держави після 1992 р. Щодо них повинна діяти також норма, яка закріплює їхнє

право оптації громадянства Азербайджанської Республіки, якщо вони не перебувають в громадянстві іншої держави.

Відкритим залишається питання про громадянство іноземців, що мали реєстрацію місця проживання в Азербайджані на 1 січня 1992 р. Згідно із змістом п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону вони визнаються вітчизняними громадянами, що без урахування їхньої думки рівнозначне примусовому наданню громадянства. Тому необхідно доповнити закон, зазначивши, що положення п. 2 ч. 1 ст. 5 про право оптації поширюються й на іноземців, які постійно проживають в Азербайджані. Стосовно терміну оптації необхідно відзначити, що в практиці зустрічалися випадки з більшими або меншими термінами. У даному випадку є суттєвим, щоб передбачений термін був достатнім для ефективної реалізації права оптації. У цій ситуації необхідно констатувати важливість невідкладного прийняття Положення про порядок розгляду і виконання рішень з питань громадянства. У разі подальшого затримання його прийняття термін, передбачений ч. 2 ст. 5 Закону, необхідно відлічувати з моменту видання Положення.

Одним з основних способів набуття громадянства Азербайджанської Республіки є філіація, тобто набуття громадянства за народженням. Воно засноване на принципах права крові (*jus sanguinis*) і права ґрунту (*jus soli*). Держави самостійно вирішують питання, який з принципів застосувати у своєму законодавстві або задіяти змішану систему. Згідно з ст. 52 Конституції Азербайджанської Республіки особа, яка народилася на її території або від її громадян, є громадянином Азербайджану. Це може породити думку, що обидва принципи є рівнозначними і діють в Азербайджані без обмежень. На обґрунтування безумовного використання у законодавстві Азербайджану принципу права крові можна навести наступні аргументи. Вибір принципу залежить від відповідної правової традиції. В Азербайджані законодавство про громадянство завжди базувалося на принципі *jus sanguinis*. Переважання принципу права крові більше відповідає ідеї національної держави, яка має важливе значення для молодих держав колишнього СРСР. Принцип права крові сприяє створенню більш стійкого співтовариства, ніж принцип права ґрунту, адже місце народження може бути випадковим.

Що стосується *jus soli*, то його абсолютне застосування часто призводить до подвійного громадянства і в ряді випадків не відповідає реальному зв'язку особи з державою. Принцип *jus soli* повинен застосовуватися щодо дітей, один з батьків яких є іноземцем, дітей осіб без громадянства і дітей невідомих батьків, а також щодо дітей іноземців, які народилися на території Азербайджану, за умови, що їхні батьки проживали протягом 5 років підряд в Азербайджані до народження дитини. Така дія принципу права ґрунту відповідає інтересам і індивіда і держави та не суперечить Конституції, у ст. 12 якої говориться, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина - найвища мета держави. Пропоноване застосування *jus soli* буде сприяти вирішенню негативних, в

першу чергу для індивіда, аспектів подвійного громадянства. У Преамбулі Основного Закону сказано, що народ Азербайджану, усвідомлюючи свою відповідальність перед минулим, нинішнім і майбутніми поколіннями заявляє про ряд своїх намірів, в ім'я яких приймається Конституція. Одним з виявів цієї відповідальності є збереження цінностей та інститутів національної державності, народу. Досягнути цих цілей можна лише обмеживши дію принципу права ґрунту.

Іншим основним способом набуття громадянства є шлях натуралізації, тобто набуття громадянства особою, яка не має громадянства певної держави за народженням. У такому разі набуття громадянства залежить від волевиявлення індивіда і певних умов, передбачених національним законодавством. Основними ознаками натуралізації є добровільність, індивідуальність і право держави, самостійно визначаючи порядок надання громадянства, задовольняти або відхиляти клопотання про набуття громадянства. Остання не має абсолютного значення, обмежуючись міжнародно-правовими зобов'язаннями держав, умовами натуралізації, передбаченими Законом про громадянство.

Основне призначення умов натуралізації - бажання держави забезпечити наявність реального зв'язку між нею і особою, яка подає клопотання про громадянство. Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону про громадянство Азербайджану першою умовою натуралізації є проживання особи на його території протягом останніх п'яти років. Це означає постійне, а не тимчасове проживання, і, по-друге, під постійним проживанням в Азербайджанській Республіці слід розуміти проживання там взагалі не менше 183 дні на рік. Другою умовою набуття громадянства шляхом натуралізації є подання документу, який підтверджує знання державної мови. Зазначена норма не є дискримінаційною, але існує небезпека, що практика її застосування може виявитися такою, бо в Законі не зазначено обсяг знання мови. Саме тому важливо доповнити Закон вказівкою, що знання державної мови має бути в межах, необхідних для нормального спілкування. У Законі також не зазначено орган, який має перевіряти знання державної мови тими особами, які подають клопотання про громадянство. Очевидно, даний момент буде врахований у Положенні про порядок розгляду і виконання рішень з питань громадянства Азербайджанської Республіки. Він має містити основні положення проведення відповідного іспиту, у тому числі про лексичний запас, необхідний для одержання документу про знання мови. Фактичною умовою натуралізації також є сплата державного мита. Його розмір має бути розумним і не може ставати нездоланною перешкодою для осіб, які прагнуть дістати натуралізацію в Азербайджані.

Якщо індивід не в змозі виконати умови набуття громадянства, то держава має право не задовольняти клопотання про натуралізацію. Втілений у ст. 14 Закону перелік підстав відхилення прохання про надання громадянства має відкритий характер, і компетентні органи не можуть відмовити в натуралізації на підставах, не передбачених у Законі.

Згідно з п. 4 ст. 11 Закону про громадянство воно набувається ще й на таких підставах, передбачених даним Законом, як поновлення громадянства для осіб, які раніше мали громадянство Азербайджану, набуття дітьми громадянства своїх батьків і внаслідок усиновлення, а також оптація громадянства особами, які на 1 січня 1992 р. не були громадянами Азербайджанської Республіки або іншої держави, не зареєстровані в ній за місцем проживання.

Поновлення в громадянстві здійснюється в тому самому порядку, що і натуралізація, але це, на нашу думку, не можна вважати правильним. Адже особи, які раніше були громадянами даної держави і після втрати статусу її громадян, більшою мірою пов'язані з цією державою, ніж інші особи, які ніколи дане громадянство не мали. Тому логічним буде пониження цензу осілої, закріпленого у ст. 14 Закону, для осіб, що поновлюють своє громадянство, до 3 років. Останні похідні способи набуття громадянства Азербайджану є видами пільгової натуралізації. Всі вони, за винятком оптації іноземців і осіб без громадянства, зареєстрованих за місцем проживання в Азербайджані, пов'язані з принципом єдності сім'ї.

Останнім способом набуття громадянства є підстави, передбачені міжнародними договорами Азербайджанської Республіки. До цього часу остання не уклала жодного такого договору. Але законодавець мудро передбачив можливість укладання таких договорів у майбутньому.

Підрозділ 3.2. “Підстави припинення громадянства Азербайджанської Республіки” присвячений аналізу способів припинення громадянства Азербайджанської Республіки.

Серед підстав припинення громадянства в Законі про громадянство виділяють: вихід з громадянства, його втрату, припинення на підставах, передбачених міжнародними договорами Азербайджану.

Вихід є основним способом припинення громадянства. Ним реалізується право індивіда на зміну громадянства. Вітчизняне законодавство традиційно засноване на дозвільній системі виходу, яка характеризується чітко виявленим бажанням особи вийти з громадянства, що знаходить свій вияв у поданні нею в установленому порядку відповідного клопотання до компетентного органу і одержанні дозволу останнього на вихід. Ця система найбільш правильно відповідає природі громадянства, яке є стійким двостороннім зв'язком особи з державою, що ґрунтується на взаємній заінтересованості в його підтриманні. Обов'язкова наявність дозволу держави на вихід з громадянства не означає, що громадяни Азербайджану не мають права змінити своє громадянство. Законом суворо визначені випадки, коли вихід не допускається, і причини, з яких клопотання про вихід з громадянства може бути відхилений. За відсутності цих обмежень держава не має права не задовольнити прохання громадянина про припинення громадянства. Незважаючи на це, бажано було би включити до Закону про громадянство положення, яке забороняє свавільне позбавлення права на зміну громадянства, або змінити редакцію ст. 17 Закону про громадянство. Існуюча

редакція більш орієнтована на порядок, встановлений державою, ніж на право виходу з громадянства. Тому більш логічною буде наступна редакція: “Громадянин Азербайджанської Республіки має право виходу з громадянства Азербайджанської Республіки в порядку, встановленому цим Законом”, що буде додатковою гарантією неможливості свавільно відхиляти клопотання про вихід з громадянства.

Згода держави на вихід з громадянства виявляється у вигляді факультативних та імперативних обмежень, передбачених у частинах 2 і 3 ст. 17 Закону про громадянство. Вимога, яка не допускає виходу з огляду на державну безпеку, виражена в дещо розпливчасто-абстрактній формі. Таке формулювання є допустимим за умови її тлумачення на засадах необхідності та пропорційності. Підставами, за якими у виході з громадянства може бути відмовлено, є наявність у особи, яка порушує клопотання про вихід, невиконаних зобов’язань перед державою і майнові зобов’язання, з якими пов’язані інтереси юридичних і фізичних осіб у Азербайджані. До першої підстави належить невиконання військового обов’язку і несплата податків та інших державних зборів. Редакція другої підстави створює передумови для свавільного позбавлення особи права змінювати громадянство, бо будь-яке невиконане майнове зобов’язання може слугувати причиною відмови у виході з громадянства. Але це положення необхідно доповнити, зазначивши, що порушення тільки суттєвих інтересів може завадити виходу з громадянства.

Іншою підставою припинення громадянства є його втрата. Чинне законодавство закріпило одну підставу втрати - подання свідомо неправдивих або фальшивих документів з метою набуття громадянства. Її обґрунтованість не викликає сумнівів. Громадянство повинно втрачатися з моменту його набуття, бо воно фактично не набуто, є недійсним.

Доцільно законодавчим шляхом закріпити втрату громадянства при натуралізації громадянина Азербайджанської Республіки в іноземній державі, що відповідало би принципу винятковості громадянства Азербайджанської Республіки. Враховуючи, що громадянство є реальним зв’язком індивіда з державою, фактична його втрата має призвести до припинення громадянства. Тому необхідно в Законі про громадянство як навмисне порушення термінів ставання на консульський облік під час тривалого проживання громадян за кордоном.

Втрата громадянства індивідом певним чином може вплинути на долю членів його сім’ї. Держава, вирішуючи дане питання, має врахувати принципи єдності сім’ї та незмінності громадянства при його припиненні в одного з подружжя. Тому втрата громадянства одним з подружжя автоматично не впливає на громадянство інших членів його сім’ї.

Підстави припинення громадянства можуть бути передбачені міжнародними договорами Азербайджану. У цьому разі громадянство звичайно припиняється внаслідок реалізації особою права оптації. Громадянство може бути також припинено за інших умов, передбачених Законом. У

даному разі маєтся на увазі визначення громадянства дітей з припиненням громадянства Азербайджанської Республіки одного з їхніх батьків. Компетентний орган при вирішенні цього питання має виходити з поваги принципів єдності сім'ї та запобігання безгромадянству. Вищенаведених принципів також необхідно дотримуватися у випадках визначення громадянства дітей під час їх усиновлення іноземцями та особами без громадянства.

У **висновках** підбиті підсумки проведених досліджень, зроблені конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства про громадянство Азербайджанської Республіки, яке визначається в дисертації як основане на соціальній і політичній належності та обмежене правом визнання державою особи своїм громадянином, що тягне виникнення між ними стійкого правового зв'язку (правовідносини громадянства), який виражається у сукупності взаємних прав і обов'язків. Міжнародно-правове поняття громадянства, відмінне від внутрішньодержавного, полягає у належності особи державі, на основі якої остання має право здійснити дипломатичний захист своїм громадянам і зобов'язана перед ними та іншими державами безперешкодно допускати їх на свою територію.

Система принципів громадянства Азербайджанської Республіки в цілому відповідає міжнародно-правовим стандартам прав людини, але не повинна носити закритий характер. Необхідно уточнити редакцію принципів суверенітету, виключності та незмінності громадянства, а також виділити у самостійний принцип єдності родини.

Діючий порядок визнання громадянства Азербайджану не відповідає інтересам громадян і може стати причиною примусової натуралізації іноземців. Застосування принципу *jus soli* має обмежуватися критеріями фактичного зв'язку. Недосконала законодавча регламентація порядку набуття і припинення громадянства Азербайджанської Республіки сприяє обмеженню права на громадянство і права на його зміну.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

- 1.Международно-правовое понятие гражданства и Всеобщая декларация прав человека // Юридический вестник. - 1998. - № 4. - С. 80-84.
- 2.Приобретение гражданства по рождению: *jus sanguinis* или *jus soli* // Qanun. - 1998. - № 15-16. - С. 37-38 .
- 3.Воплощение принципа равенства в новом законодательстве о гражданстве // Qanun. - 1999. - № 5-6. - С. 74-76.
- 4.Понятие гражданства // Юридический вестник. - 1999. - № 4. - С. 81-84.
- 5.Проблема признания гражданства Азербайджанской Республики // Держава і право. - К.: Изд. дом "Юридическая книга", 2000. - Вып. 5. - С. 165-172.

6.Конституционный принцип неотъемлемости гражданства Азербайджанской Республики // Тезисы докладов, представленных на науч.-практ. конф. “Правовая реформа в Азербайджане: пути реализации”. - Баку: Изд-во Ширваннешр, 1999. - С. 98-99.

7.Конституция Азербайджанской Республики: некоторые международно-правовые вопросы гражданства // Материалы 1-й общереспубл. науч.-практ. конф. “Азербайджан и современный мир”. - Баку: Изд-во ун-та “Азербайджан”, 1998. - С. 89-90.

АНОТАЦІЇ

Ісмаїлов Р. Р. Інститут громадянства Азербайджанської Республіки. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 - конституційне право. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2000.

У дисертаційній праці наводиться комплексне дослідження інституту громадянства Азербайджанської Республіки. На основі конституційного законодавства та відповідних міжнародних угод розкриваються поняття і природа громадянства, порушуються його міжнародно-правові аспекти. Досліджуються основні принципи, які втілюють правовий зміст інституту громадянства. Глибинному аналізу був підданий порядок отримання і припинення громадянства Азербайджану.

Сформульовані конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства про громадянство в Азербайджанській Республіці.

Ключові слова: інститут громадянства Азербайджанської Республіки, державна належність, поняття громадянства, принципи громадянства, набуття громадянства, припинення громадянства.

Issmailov R.R. The Institution of Citizenship of Azerbaijan Republic. - Manuscript.

A dissertation for obtaining a scholarly degree of Candidate of legal sciences on the speciality 12.00.02 - Constitutional Law - Odessa National Law Academy, Odessa, 2000.

In the dissertation a comprehensive research into the institution of citizenship of Azerbaijan Republic has been carried out. On base of the constitutional legislation and relevant international instruments the concept and nature of citizenship as well as its international legal aspects are analysed. Fundamental principles accumulating the legal scope of citizenship are broadly dealt with. The procedure of the acquirement and cessation of the Azerbaijani citizenship is thoroughly considered.

Specific recommendations with a view to amending the relevant legislation of Azerbaijan are proposed.

Key words: the institution of citizenship of Azerbaijan Republic, nationality, concept of citizenship, principles of citizenship, acquirement of citizenship, cessation of citizenship.

Исмаилов Р.Р. Институт гражданства Азербайджанской Республики. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 - конституционное право. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2000.

В диссертации раскрывается проблема множественности терминологии в институте гражданства, нетипичная для Азербайджана, где нет оснований для сосуществования в законодательстве такого многообразия. Гражданство - это основанное на социальной и политической принадлежности и ограниченное правом признание государством лица своим гражданином, влекущее возникновение между ними устойчивой правовой связи (правоотношения гражданства), выражающейся в совокупности взаимных прав и обязанностей.

Содержания гражданства в национальном и международном праве не совпадают. Последнее заключается в принадлежности лица к государству, на основе которой оно вправе оказывать дипломатическую защиту своим гражданам и обязано перед ними и другими государствами беспрепятственно допускать их на свою территорию.

Принципы гражданства Азербайджана должны быть выделены в отдельный раздел либо статью Закона о гражданстве. Отражение принципа суверенитета в законодательстве закрепляется указанием на приоритет международного права. Государство обязано гарантировать право на гражданство и не вправе отказать в ходатайстве о натурализации при соблюдении всех ее условий. Азербайджан также связан обязательствами, вытекающими из международных конвенций, гарантирующих право на государственную принадлежность каждому ребенку, несовершеннолетнему и взрослому апатриду. Предотвращение безгражданства обеспечивается конституционным запретом лишать гражданство Азербайджана. Случаи безгражданства будут сокращаться при наличии в законодательстве льготных условий натурализации для апатридов. Предотвращение и устранение последствий бипатризма наиболее эффективно осуществляются заключением международных соглашений.

Равенство гражданства Азербайджана не означает, что государство обязано установить идентичные условия натурализации для всех лиц. Важным проявлением принципа равенства является особая регламентация равноправия мужчины и женщины. Реализация принципа единства семьи гарантирует учет интересов семьи, ее объединение при решении вопросов гражданства. Принцип неизменности гражданства Азербайджана трактуется в законодательстве как абсолютный. Но гражданство - это реальная, фактическая связь индивида с государством. Поэтому если реальность такой связи утрачивается, то должно прекратиться и гражданство.

Признание следует отличать от приобретения гражданства. Необходимо указать в Законе о признании лиц гражданами с момента обретения Азербайджаном независимости. Действие права почвы следует ограничить критериями фактической связи и применять его в отношении детей, один из родителей которых был иностранцем, детей апатридов и неизвестных родителей, а также родившихся на территории Азербайджана детей иностранцев при условии проживания последними в течение 5 лет подряд в Азербайджане до рождения ребенка. Основное предназначение условий натурализации - желание государства обеспечить наличие реальной связи между ним и ходатайствующим о гражданстве. Условие проживать на территории Азербайджана в течение последних пяти лет означает постоянное, а не временное проживание, что означает проживание в Азербайджане в общей сложности не менее 183 дней в году. Необходимо определить в Законе, что знание государственного языка, являющегося условием натурализации, должно ограничиваться пределами, необходимыми для нормального общения. Лица, ранее состоявшие в гражданстве государства, и после утраты статуса его гражданина более связаны с ним, нежели другие иностранцы. Поэтому логичным будет снижение ценза оседлости для восстанавливающихся в гражданстве Азербайджана до 3 лет.

Законодательство Азербайджана традиционно основано на разрешительной системе выхода из гражданства. Запрет на выход из гражданства по причине государственной безопасности выражен расплывчато и допустим при условии его толкования на началах необходимости и пропорциональности; основанием для отказа в выходе из гражданства является наличие у ходатайствующего имущественных обязанностей, с которыми связаны интересы юридических и физических лиц в Азербайджане. Такая редакция создает предпосылки для произвольного лишения лица права изменить гражданство. Гражданство должно утрачиваться с момента его приобретения. Государство при этом обязано учесть принципы единства семьи и неизменности гражданства. Основаниями утраты гражданства, которые должны быть воплощены в Законе, являются утрата гражданства при натурализации гражданина Азербайджана в другом государстве, умышленное нарушение сроков постановки на консульский учет.

Ключевые слова: институт гражданства Азербайджанской Республики, государственная принадлежность, понятие гражданства, принципы гражданства, приобретение гражданства, прекращение гражданства.